

نسخ خطی عثمانی و پروژه‌های رقومی سازی کتب خطی در ترکیه

■ ز. یونجا اوداباش

گروه جامعه‌شناسی؛ دانشگاه آنکارا، آنکارا، ترکیه

■ حسین اوداباش

گروه مدیریت اطلاعات و اسناد؛ دانشگاه آتاتورک، ارزروم، ترکیه

■ جوشگون پولات

گروه مدیریت اطلاعات و اسناد؛ دانشگاه آتاتورک، ارزروم، ترکیه

■ ترجمه دکتر رضا خانی‌پور

دکترای کتابداری و اطلاع‌رسانی و مدیر کل پردازش سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

چکیده

نسخه‌های خطی حافظه‌های مکتوب (هر کشور) هستند که تجلی گاه توسعه و پیشرفت علمی در عصر پدید آمدنشان محسوب می‌شوند؛ آنها همچنین آثاری منحصر به فرد حاوی انواع هنرها همچون خوشنویسی، مینیاتور، نقش و نگار، تزئینات و صحافی هستند. در سال‌های اخیر طرح‌های گوناگونی با هدف فهرست‌نویسی و رقومی‌سازی نسخه‌های خطی در برخی مراکز اطلاع‌رسانی ترکیه تحقق یافته است. این پروژه‌ها مبحث کتابداری در حوزه نسخه‌های خطی را به طور قابل ملاحظه‌ای توسعه داده‌اند. گام‌های مهمی در خصوص فهرست‌نویسی، رقومی‌سازی، حفاظت و نگهداری برداشته شده است. گرچه از این رهگذر مشکلاتی چند نیز در حوزه خدمات‌رسانی بوجود آمد؛ مشکلاتی ناشی از ساختار خاص نسخ خطی. در پژوهشی خاص ویژگی‌های اصیل و کلاسیک نسخ خطی عثمانی و نیز اطلاعاتی عمومی درباره طرح‌های نسخه‌های خطی اجرا شده در ترکیه ارائه شده است.

این تحقیق شامل پیشنهادهایی چند در زمینه فهرست‌نویسی و طرح‌های رقومی‌سازی متناسب با کتب خطی و نیز مشکلات احتمالی در این خصوص است.

کلیدواژه‌ها: نسخ خطی عثمانی، کتابداری نسخ خطی، پروژه رقومی‌سازی کتب خطی، فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی، آرایه‌ها و تزئینات نسخه‌های خطی.

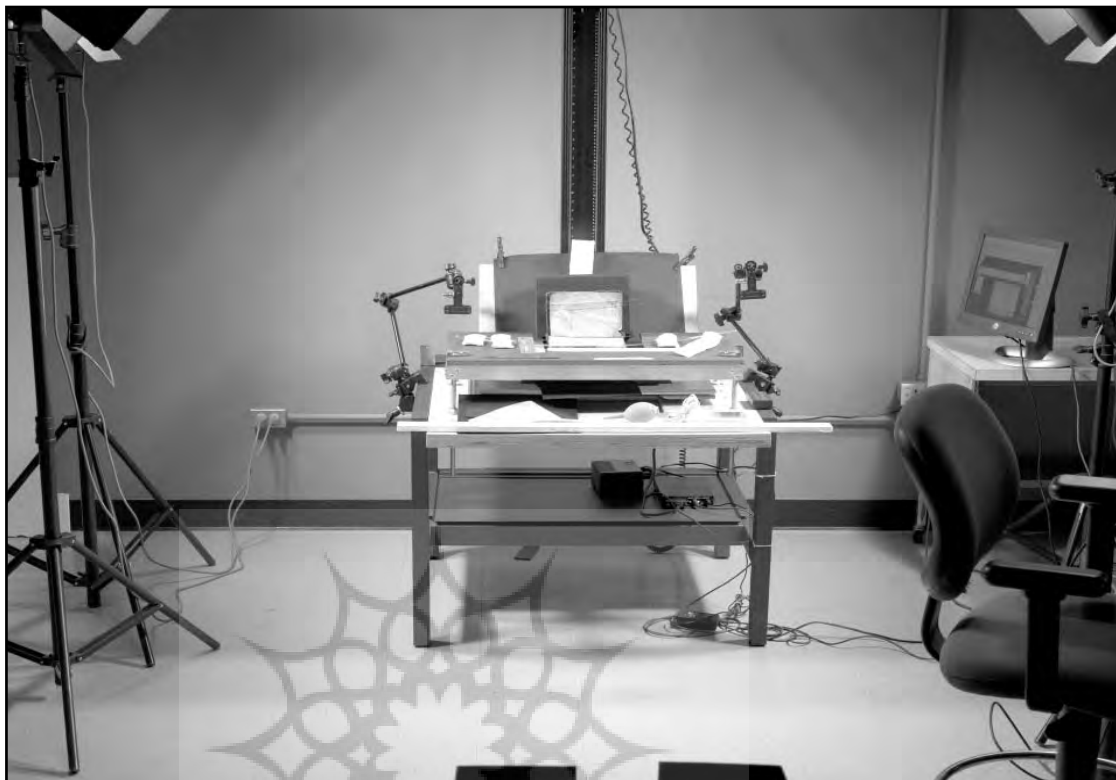
مقدمه

شرایط مناسبی نداشتند و از نظام خدمات‌رسانی بهینه‌ای نیز برخوردار نیستند. این روزها پروژه‌های بسیاری در حوزه کتب خطی ارائه شده‌اند تا توسط مؤسسات مختلف فهرست‌نویسی و رقومی‌سازی شوند. بعضی طرح‌ها تاکنون به اتمام رسیده‌اند و برخی در حال اجرا هستند. برای اینکه مقاله حاضر بیشتر جنبه آموزشی داشته باشد، ابتدا اطلاعاتی درباره نسخه‌های خطی عثمانی ارائه می‌شود.

ترکیه یکی از معدود کشورهای دارای میراث ارزشمند فرهنگی از امپراطوری عثمانی است؛ نسخه‌های خطی عثمانی برای این کشور اهمیت فراوان و ارزش فرهنگی دارند. نسخه‌های خطی منابعی معتبر و اصیل هستند که نه تنها بیانگر درک و جایگاه هنری در اعصار گذشته‌اند، عنایت به آرایه‌ها و تزئینات به کار رفته در آنها نیز اطلاعات مفیدی درباره درک و شأن هنری زمانشان ارائه می‌دهند. به همین سبب کتب خطی عثمانی منابع ارزشمند مشترکی محسوب می‌شوند که می‌بایست تمام دنیا از آن بهره‌مند شود.

نسخ خطی عثمانی و ویژگی‌های زیباشناختی آنها
دلبستگی و علاقه سلاطین نسبت به کتب، کتاب‌خانه‌ها و [امر] مطالعه موجب پیدایش فضایی شد که نهایتاً توسعه نسخه‌های خطی را در کاخ‌ها و اطراف آن به دنبال داشت. کارگاه‌های تذهیب، مینیاتور و صحافی در کاخ‌ها بوجود آمد و هنرمندان برجسته بومی

نسخ خطی ترکیه در مراکز بسیاری نگهداری می‌شوند که فقدان همکاری و ارتباط در آنها مشهود است و تا همین دو دهه اخیر در

در حالی که تزئینات
کتب خطی در اوایل
امپراطوری عثمانی
صرفاً روی تجلید و
صحافی آنها به کار
می‌رفت، بعدها
کتاب‌آرایی و تزئین
نسخه‌ها، هم در تجلید
و هم بخش‌های
ابتدائی و انتهای آثار
خطی استفاده شد

و خارجی در آنها مشغول به کار [هنر] شدند. کارگاه‌های متفاوتی به هنرمندان غیر بومی اختصاص داده شد تا هنر ترکیه تحت تأثیر آنها قرار نگیرد (کنبر، ۱۹۹۶۹، ص ۱۳۴). انواع زیادی از صحافی وجود دارد که در دوره‌های زمانی مختلف امپراطوری عثمانی انجام شده است. این صحافی‌ها هم اکنون در کتاب‌خانه‌ها و موزه‌ها نگهداری می‌شوند. بعضی از آنها عبارتند از: جلد عاجی، معرق، برجسته فلز و طلا کوب. در نسخ خطی همچنین نمونه‌هایی از تزئینات آراسته با سنگ‌های قیمتی همچون یاقوت، زمرد، مروارید و جواهرات دیده می‌شود. اینگونه نسخ خطی معمولاً برای افراد ثروتمند و برجسته، کتاب پردازی و تهیه می‌شده‌اند. (سی، ۱۹۵۳، ص ۱۶).

مشهور است که نسخ خطی [نقیس] به سلاطین هدیه و پیشکش می‌شده است. کتب خطی دینی و دیوان‌های اشعار [به صورت پرکار تزئین می‌شدند. عناصر تزئینات صفحات در آغاز و انجام کتب خطی زیباتر هستند (ترک، ۲۰۰۷). همچنین استفاده از تصاویر مینیاتور در نسخه‌های خطی و بهره‌برداری از کاغذ منقوش مرمرین روی جلد رایج است. هنرهای به کاررفته در نسخ خطی و جلد‌های آنها شامل انواع گوناگونی است که عبارتند از: تذهیب، خوشنویسی، نقوش اسلیمی، مینیاتور، گلدوزی، ختائی، صدفکاری، پارچه منقوش و غیره.

در حالی که تزئینات کتب خطی در اوایل امپراطوری عثمانی صرفاً روی تجلید و صحافی آنها به کار می‌رفت، بعدها کتاب‌آرایی و تزئین نسخه‌ها، هم در تجلید و هم بخش‌های ابتدائی و انتهای آثار خطی استفاده شد. به همین سبب لازم است نسخ خطی از دو جنبه مورد ارزیابی قرار گیرند: تزئینات روی جلد و آرایه‌های

به کاررفته در اوراق کتب خطی. جلد‌های نسخ خطی اصیل عثمانی از چهار بخش عمده تشکیل شده‌اند: قسمت‌های بالایی و پائینی، عطف کتاب، لبه کتاب (سرطلبل) و چهار لبه جلد (لچکی). لت‌ها، بالا و پائین جلد و در واقع نگهدارنده صفحات کتاب هستند. عطف کتاب (شیرازه) پوشش بیرونی انتهای آن است که صفحات کتاب در انتها به آن متصل و محکم می‌شوند. سرطلبل هم قسمتی است که بخش افتتاح کتاب در بین جلد و لبه آن را در برمی‌گیرد و روی آن قرار دارد. اندرون جلد هم در قسمت میانی آن قرار دارد.

بیشترین قسمت‌هایی که پرکار و انبوه تزئین می‌شوند جلد‌ها و اندرون هستند. در وسط جلد و دقیقاً در میان قسمت‌های بالا و پائین طرح شمشه، ترنج و سرترنج وجود دارد. همچنین نیم‌ترنج بیضی در بالا و پائین جلد طراحی می‌شود و این مربوط به دوره سلجوقی است؛ تا قرن شانزدهم اینگونه تزئینات وجود داشته است (سیگ، ۱۹۵۳، ص ۹). خطوط بیرونی و انتهای جلد را زنجیرم یا جدول می‌نامند. نقش و نگارهای چهار گوشه جلد را لچکی می‌گویند و این لچکی یا گوشبند در بخش‌های درونی زنجیرم قرار می‌گیرد.

صحافی عثمانی معمولاً در شش گروه و بر اساس نوع ماده و روش‌های آرایه و تزئینات تقسیم‌بندی می‌شود: چرم، چهار گوشه، پارچه‌ای، مرمرین، مرصع ولاکی. بیشترین مواد به کاررفته در ساخت جلد‌ها و نسخ، چرم و به‌ویژه چرم گوسفند و بز است که به آن میش هم گفته می‌شود. همچنین از چرم آهو و گاو نیز بدین منظور استفاده می‌شود (بینارک، ۱۹۴۵، ص ۷). در روش صحافی

چهارگوشه از مخمل همراه با پارچه‌های طراحی و گلدوزی‌اش در جلد استفاده می‌کنند و همراه با پرم به شکل گوسفند است. صحافی پارچه‌ای با استفاده از انواع پارچه‌ها همچون کتان، ابریشم یا مخمل روی مقوا صورت می‌گیرد. نهر نقش و نگار مرمرین که سابقه‌اش به قرن شانزدهم بر می‌گردد در هنر صحافی و تجلید عثمانی جایگاه مهمی دارد. جلدهای این نوع معمولاً از چرم است تا مانع تخریب شود. در نسخ خطی عثمانی چرم بیشتر درون جلد به کار رفته تا همراه با محفظه‌هایی از چوب شمشاد به حفظ و نگهداری کتاب کمک کند.

در صحافی به روش مرصع رسم بر این بوده که از چوب یا مقوای پوشیده شده از لوحه‌های طلا و نقره استفاده شود. جلد زرشی یکی دیگر از انواع تجلید است که در آن از ماده براق‌کننده لاک ترکیب‌شده با نقره و طلا با پودر مروارید افزوده استفاده می‌شود. این مواد در واقع پس از آنکه جلدها با الوان و آب طلا رنگ شد، بدان افزوده می‌گردد.

هنرهای به‌کاررفته در صحافی و تجلید عصر عثمانی بیانگر تفاوت‌هایی است که از جمله می‌توان به مالکان گوناگون و گرایش‌های خاص هنری اشاره کرد؛^۸ به‌عنوان نمونه کتاب‌ها و اسنادی را که برای سلاطین تهیه می‌شد با تزئینات ویژه‌ای می‌آراستند. در نسخه‌های خطی تزئینات تجلید بخش مهمی از کار محسوب می‌شد و آرایه‌های داخلی در مرتبه بعدی بود. آرایه‌ها و تزئینات صحافی بر اساس نوع مواد به‌کاررفته هم‌چون چرم، پارچه، چوب و فلز متفاوت هستند.

تزئینات به‌کاررفته در قسمت‌های درونی [جلد] به چند دسته تقسیم می‌شوند. تزئیناتی که به صفحات ظهریه (سرلوحه) و آغاز و انجام نسخه‌ها مربوط است. علاوه بر آن تزئینات گوشه‌ها و لبه‌های برگ‌ها و گل‌های سرخ که به مفهوم انتقال به‌مضمون دیگر است، از دیگر عوامل آرایه‌ای محسوب می‌شوند. همچنین در بعضی آثار مذهبی به‌ویژه قرآن کریم عناصر خاصی مثل سرسوره‌ها و ابتدای اجزاء (مانند شروع فصل) وجود دارد (اکسو،^۹ ۱۹۹۹، ص ۳۲؛ بایراکتر،^{۱۰} ص ۱۹۷۰، ص ۳۲۳). صفحه‌آغازین نسخه‌های خطی بسیار مهم تلقی می‌شود و ویژگی‌های آن معمولاً در فهرست‌های کتابخانه ارائه می‌گردد. البته این نکته شاید در خصوص همه نسخ صادق نباشد. گاه ظهریه (انجامه) در قسمت داخلی کتب خطی نمایان می‌شود. در ظهریه (انجامه) برخی از ویژگی‌های نسخه و اطلاعاتی درباره پدیدآوران ارائه می‌شود.

ترتیب‌جدولی مستطیل یا مثلثی شکل ابتدای متن «سرلوحه» نامیده می‌شوند. در سرلوحه‌های نسخه‌های خطی عثمانی معمولاً «بسمله»^{۱۱} یا نام کتاب درج می‌شود. نویسنده (کاتب)، دعا، اسامی خوشنویسان و مذهب و تاریخ کتابت نسخه را در صفحه آخر می‌نویسد. در برخی نسخه‌ها نام کتاب، تاریخ و پدیدآورنده تحریر شده است. این اطلاعات در صفحه خاتمه «پیشینه کتابت» نامیده می‌شود (دمیریز،^{۱۲} ۲۰۰۰). در خاتمه (انجامه) خط آخر، معمولاً به شکل [طرح] مثلی پایان

می‌پذیرد.

تصویر ۴. خاتمه (انجامه) کتاب «منهاج الصادقین».

طرح‌های رقمی‌سازی نسخه‌های خطی در ترکیه

برای اینکه گنجینه‌ای از اطلاعات و در پی آن منبعی ارزشمند برای تحقیق در اختیار داشته باشیم باید به این نسخه‌ها عنایت ویژه داشته باشیم؛ زیرا کتب خطی عثمانی که بیشتر آنها به زبان‌های کهن ترکی، عربی و فارسی هستند نمونه‌های بسیار گرانسنگ از هنرهای دستی همچون خوشنویسی، تذهیب، طراحی و نقش و نگارگری، صحافی و مینیاتور برای امروز محسوب می‌شوند. این نسخ قرن‌ها مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند و حاوی فرهنگ اصیل گذشته هستند و در آینده نیز چنین خواهند بود. مسئولیت بسیار مهم ما این است که این منابع گرانبه‌ای را در وهله اول حفظ کنیم و سپس آنها را به جهان علمی عرضه کنیم تا همه آنها را مورد استفاده قرار دهند.

به‌همین منظور لازم است این منابع همراه با توسعه فناوری‌ها به‌صورت رقمی درآیند تا به‌راحتی در دسترس همگان قرار گیرند و از آسیب‌ها حفظ شوند.

به سبب اهمیت فوق‌العاده نسخه‌های خطی طرح‌های گوناگون در زمینه‌شناسی، فهرست‌نویسی، رقمی‌سازی و ارائه اطلاعات آنها در وب به اجرا گذاشته شده‌اند. این طرح‌ها با کمک مؤسساتی در ترکیه تحقق یافته‌اند و با شتاب در حال اجرا هستند. پروژه‌ای که توسط «وزارت فرهنگ و توریسم»^{۱۳} در مورد کتابخانه‌های مرتبط انجام شده است، در میان سایر طرح‌ها از همه جامع‌تر و مهم‌تر است. طرح رقمی‌سازی وزارت فرهنگ و توریسم در حقیقت استمرار حرکت [علمی - فرهنگی] آثار ارزشمند پیشین است. طرح فهرستگان مشترک نسخه‌های خطی ترکیه (Tüyatok) که به مسئولیت و ریاست کتابخانه ملی از سال ۱۹۷۸ اجرا شده است پایه و اساس طرح جاری تلقی می‌شود. در سال ۱۹۸۷ طرح دیگری به‌منظور آماده‌سازی فهرست کتب خطی در کتابخانه ملی صورت گرفت. تعداد ابردادها در این دو طرح با ۳۲ مجلد، ۲۵۶۵۳ رکورد است. پس از مدتی این تعداد رکورد با حدود ۶۰۰۰۰ کارت نمایه حاوی اطلاعات نسخ خطی ترکیب شد. این فهرست جدید شامل ابردادهای نسخ خطی با ۸۵۶۵۳ مدخل و به‌صورت لوح فشرده در دسترس است (میفی،^{۱۴} ۲۰۰۸). اطلاعات ثبت‌شده در وبگاه «نسخه‌های خطی ترکیه»^{۱۵} در دسترس کاربران است. این پایگاه با همکاری و مسئولیت کتابخانه ملی و اداره کل کتابخانه‌ها و انتشارات راه‌اندازی شد و در حال حاضر حاوی ۱۹۸۵۴۴۴ پیشینه از فهرست نسخه‌های خطی است. این نسخه‌ها در محدوده جغرافیای عثمانی تولید شده‌اند و در کتابخانه‌های وزارت فرهنگ ترکیه و بعضی کتابخانه‌های خارجی نگهداری می‌شوند. علاوه‌بر این در نتیجه طرح‌های رقمی‌سازی، متن کامل ۷۳۷۹۴ نسخه خطی در این وبگاه قابل مشاهده است (ترکیه،^{۱۶} ۲۰۰۸).

نسخه‌های خطی نگهداری شده در آرشیوها، موزه‌ها، مساجد، سازمان‌ها و افراد تخمین و جمع زده شود به حدود ۶۰۰ هزار می‌رسد. با این طرح‌ها تنها نیمی از آثار کنترل کتاب‌شناختی می‌شوند و در روی وب قرار می‌گیرند. در بعضی مراکز اطلاع‌رسانی هنوز کتاب‌های خطی وجود دارند که از طریق فهرست‌های کتابی و کارت‌برگه خدمات‌رسانی می‌شوند. فقط کتابخانه‌های فرهنگ و توریسم کاملاً رقوم‌سازی شده و اطلاعاتش روی وب قرار گرفته است.

طی ده سال گذشته پیشرفت‌های قابل ملاحظه‌ای در حوزه‌های سازماندهی کتب خطی ترکیه مشاهده می‌شود. نیمی از کل فهرست‌های نسخه‌های خطی که در مراکز اطلاع‌رسانی گوناگون نگهداری می‌شوند، در وب قابل دسترسی است. همچنین اطلاعات تمام متن ۷۹۴/۷۳ اثر خطی را می‌توان در وب مشاهده کرد. وقتی طرح‌های در دست اجرا کامل شوند، مشاهده و بررسی فهرست‌ها و تصاویر [همه] نسخ خطی بر روی وب برای پژوهشگران میسر خواهد شد.

مشکلات طرح‌های رقوم‌سازی مشاهده شد و با عنایت به بررسی‌های انجام‌شده معلوم گردید که بخشی از فعالیت‌ها در حوزه فهرست‌نویسی و رقوم‌سازی اسناد و مدارک و نسخ خطی عثمانی به‌طور مستقل صورت پذیرفت. این وضعیت موجب بروز مشکلاتی در طرح‌های رقوم‌سازی نسخ خطی در ترکیه شد؛ این مسائل و مشکلات را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد: مشکلات اداری و فنی.

یکی از مشکلات اداری آن است که هر مؤسسه عمومی طرح‌های خود را به‌طور مستقل و بدون ارتباط با سایرین پیش می‌برد؛ برای مثال با آنکه کتابخانه ملی و کتابخانه سلیمانیه هر دو مربوط به وزارت فرهنگ و توریسم‌اند دو طرح جداگانه را آغاز کردند. کارکنان متخصص و کسری بودجه از دیگر مشکلات اداری محسوب می‌شوند. فقدان یک استاندارد ملی در مورد فهرست‌نویسی و رقوم‌سازی نسخ خطی، معضلی دیگر است. این همه باعث بروز دشواری‌هایی تقریباً در هر پروژه می‌شود؛ برای مثال عناصر توصیف فیزیکی نسخه‌های خطی در بخش مهمی از پیشینه‌های فهرست‌ها وجود ندارد. غیر از فهرست‌های تهیه‌شده توسط «کتابخانه دانشگاه آنکارا» و کتابخانه ملی هیئت مدیره انتشارات، اطلاعاتی درباره ویژگی‌های نسخ خطی در فهرست‌های ترکیه موجود نیست. به این ترتیب برای پژوهشگری که می‌خواهد در حوزه‌های خصوصیات زیبایی‌شناختی نسخ خطی تحقیق کند مطالب موثق و درخور اعتنایی وجود ندارد.

معرفی عناصر تزئینات و آرایه‌های به‌کار رفته در نسخ خطی به اثر امکان می‌دهد با همه آرایه‌ها و در همان شکل اصیل خود حفظ شود؛ به‌طور مثال برخی نسخ خطی با مینیاتورهای زیادی آراسته گردیده و توسط صنعتگران مینیاتوربست - نقاشان - نقاشی شده‌اند نه به‌وسیله کاتبان یا استنساخ‌کنندگان. آثاری هستند که نقش مینیاتور آنها از اصل کار ارزشمندتر است و این به سبب

کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه آنکارا چهارمین مجموعه بزرگ نسخه‌خطی را پس از کتابخانه ملی، کتابخانه دانشگاه استانبول و کتابخانه سلیمانیه در خود جای داده است. در این کتابخانه ۳۵۰۰۰ نسخه خطی در ۱۵۰۳۹ مجلد موجود است. طرحی تحت عنوان «فهرست‌نویسی و رقوم‌سازی نسخ خطی» از سال ۱۹۸۸ به اجرا گذاشته شده است که هدف از آن فراهم‌آوردن فهرست و تصاویر دیجیتال نسخه‌های خطی مهم و خدمات‌دهی در وب است (آنکارا^{۱۵}، ۲۰۰۸، ص ۱۱) فرآیند فراهم‌آوری فهرست‌ها - اولین گام در این طرح - به انجام رسیده است و رقوم‌سازی اطلاعات و بارگذاری آنها به اتمام رسیده و در وب اطلاع‌رسانی شده است.

دانشگاه دیگری که طرح نسخه‌های خطی را درست دارد «دانشگاه آتاتورک» است. حدود ۲۳۰۰ نسخه خطی در میان مجموعه ارزشمند «سیف الدین اوزگه»^{۱۶} در کتابخانه مرکزی موجود است که فهرست‌نویس و رقوم‌سازی آن کامل نشده است؛ زیرا بخش مهمی از آنها به زبان عربی است و کتابخانه متخصص [زبان عربی] ندارد. با انجام طرح رقوم‌سازی که در سال ۲۰۰۶ آغاز شد نسخه‌های دیجیتالی آثار آماده شده‌اند. اگر چه به دلیل فقدان کارکنان واجد صلاحیت کار به کندی پیش می‌رود. به همین دلیل فهرست‌نویسی منابع هنوز شروع نشده است و تنها امکان، بررسی برای رقوم‌سازی آنها است.

بجز طرح‌های انجام‌شده در کتابخانه‌های دانشگاه و البته وزارت فرهنگ، طرح‌هایی هم با حمایت برخی نهادها برای رقوم‌سازی کتب خطی در کتابخانه‌های حکومتی به انجام رسیده‌اند؛ برای نمونه طرحی در دانشگاه استانبول برای رقوم‌سازی نزدیک به ۵۵۰۰۰ نسخه خطی با ارزش با حمایت یک شرکت زنجیره‌ای فروشگاه‌های الکترونیکی به نام تکنوسا^{۱۷} در سال ۲۰۰۷ آغاز شد و انتظار می‌رود تا سال ۲۰۱۰ به اتمام برسد (استانبول^{۱۸}، ۲۰۰۸). از دیگر نمونه‌ها، طرح رقوم‌سازی «مجموعه علی امیری»^{۱۹} در کتابخانه عمومی است. پروژه مزبور ۶۹۹۸ نسخه خطی عربی است که از سال ۲۰۰۵ توسط «بنیاد سونا ایران کراچ»^{۲۰} مورد حمایت قرار گرفته است (تنریزور^{۲۱}، ۲۰۰۸؛ میلث^{۲۲}، ۲۰۰۸).

طرح مشابهی نیز در کتابخانه سلیمانیه در استانبول اجرا شده است. مجموعه ابن سینا در کتابخانه سلیمانیه به‌عنوان میراث اندیشمند عمومی در «برنامه حافظه جهانی»^{۲۳} توسط یونسکو در سال ۲۰۰۳ پذیرفته شده است. مجموعه ابن سینا شامل آثاری است که زمان آنها به قبل از قرن یازدهم [میلادی] در حوزه‌های مختلفی از علوم همچون فلسفه، منطق، پزشکی و نجوم می‌رسد؛ تذهیب و تزئینات و صحافی منحصر به فرد است (مموری^{۲۴}، ۲۰۰۸). رقوم‌سازی ۷۳۰۰۰ نسخه خطی شامل مجموعه ابن سینا با حمایت و پشتیبانی «شرکت اویاپ»^{۲۵} آغاز شد اما هنوز به پایان نرسیده است (گونس^{۲۶}، ۲۰۰۷).

تعداد کل نسخه‌های خطی که فقط در کتابخانه‌های ترکیه نگهداری می‌شود به رقم ۳۰۰ هزار می‌رسد. این تعداد وقتی با

تعداد کل نسخه‌های خطی که فقط در کتابخانه‌های ترکیه نگهداری می‌شود به رقم ۳۰۰ هزار می‌رسد. این تعداد وقتی با نسخه‌های خطی نگهداری شده در آرشیوها، موزه‌ها، مساجد، سازمان‌ها و افراد تخمین و جمع زده شود به حدود ۶۰۰ هزار می‌رسد

ثبت شده، در بیشتر آنها این اطلاعات وجود ندارد. در بسیاری از فهرست‌ها اطلاعاتی نیز درباره ابعاد و تعداد خطوط آمده است. به منظور ممانعت از بروز این ناهماهنگی‌ها و نقائص، طرح‌های مرتبط با حوزه نسخه‌های خطی باید در شکل و ساختاری مرکزی صورت پذیرند. همچنین پروژه‌های مزبور باید از روش استاندارد ملی تبعیت کنند و این استاندارد باید در تمامی مؤسسات عمومی اجرا شود.

پایان سخن و نتیجه

نسخه‌های خطی عثمانی منابع ارزشمندی‌اند که ویژگی‌های علمی، فرهنگی و هنری و جغرافیایی امپراطوری مقتدر عثمانی را نشان می‌دهند. آثار منحصر به فردی در میان آنها وجود دارد و هنرهای صحافی، تذهیب، تزئینات، مینیاتور و خوشنویسی را یکجا می‌توان مشاهده کرد. این آثار نفیس نه تنها برای مردم ترکیه باارزش‌اند بلکه حاوی ارزش عمومی و میراثی جهانی نیز هستند، در واقع منابعی هستند که می‌بایست در اختیار همگان قرار گیرد. به همین سبب نسخه‌های خطی باید به نحوی ارائه گردند که پژوهشگران بتوانند در کوتاه‌ترین زمان ممکن به جزئیات اطلاعات آنها روی وب دسترسی یابند.

در ترکیه چند طرح در زمینه فهرست‌نویسی و رقمی‌سازی نسخ خطی به‌ویژه در ده سال گذشته اجرا شده است. فهرست‌نویسی و رقمی‌سازی برخی از آنها کامل شده و اکنون ارائه خدمات می‌شوند. فرآیند فهرست‌نویسی نیمی از نسخ خطی که در مراکز اطلاع‌رسانی گوناگون ترکیه نگهداری می‌شوند به اتمام رسیده و بیشتر تصاویر آنها بر روی وب در دسترس است. غیر از این هیچ پژوهش و طرحی تا کنون درباره کتب خطی که توسط مؤسسات و بنیادهای گوناگون و نیز اشخاص نگهداری می‌شوند، آغاز نشده است.

در این طرح‌ها برخی مشکلات اداری و فنی بروز کرده است. علت اصلی این مشکلات عدم وجود روشی استاندارد در سطح ملی برای مدیریت اینگونه منابع در ترکیه است. همچنین از آنجا که مؤسسات گوناگون نسخ خطی را نگهداری می‌کنند درخواست‌ها برای هزینه نگهداری، محافظت و نحوه اطلاع‌رسانی آنها متفاوت است. در حالی که در برخی سازمان‌ها فرآیند فهرست‌نویسی و رقمی‌سازی پایان پذیرفته، در تعدادی دیگر حتی شرایط مناسب نگهداری کتب خطی مهیا نشده است. بعضی مؤسسات به سبب مشکلات بودجه از حمایت مالی بنیادهای گوناگون بهره می‌گیرند.

همچنین بعضی طرح‌ها توسط کارکنان داخلی مؤسسه پیش می‌روند؛ حال آنکه در سایر مؤسسات که منابع کافی و کارکنان حرفه‌ای ندارند برای رفع این معضل از کارکنان پاروقت استفاده می‌کنند. مدیریت غیرمتمرکز [و متفرق]، فقدان سیاست ملی و نبود رهنمودهای مشترک که در آنها قوانین و مقررات استاندارد تعریف و تبیین شده باشد از علل اساسی مشکلات اداری و کتاب‌شناختی

**فرآیند فهرست‌نویسی
نیمی از نسخ خطی که
در مراکز اطلاع‌رسانی
گوناگون ترکیه
نگهداری می‌شوند به
اتمام رسیده و بیشتر
تصاویر آنها بر روی
وب در دسترس است**

مضمون اثر یا مینیاتور نیست است. به همین علت تمام ویژگی‌های نسخ خطی می‌بایست در فهرست ثبت و توصیف شود تا کل اثر به صورت تمام و کمال حفظ گردد و از مفقود شدن صفحات دارای مینیاتور جلوگیری به عمل آید. همچنین ذکر صفحاتی که با خوشنویسی، نقوش و تذهیب آراسته شده‌اند به همراه اطلاعاتشان ضروری است. در «فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی پایگاه اطلاعاتی ترکیه»^{۲۷} اطلاعاتی درباره ویژگی‌های زیباشناختی بخش مهمی از آثار وجود ندارد؛ برای مثال تزئینات بسیار نفیس و منحصر به فرد روی نسخه‌ای تحت عنوان «الرساله النوروزیه»^{۲۸} در کتابخانه عمومی استانبول در فهرست توصیف و ثبت نشده است. همچنین آرایه‌های بسیار خوبی در ظهیریه و سرلوح و نیز تصاویر مینیاتوری شامل انسان و حیوان در ۲۱ صفحه اثری تحت عنوان «عقدالثلث»^{۲۹} در کتابخانه سلیمانیه وجود دارد که در پیشینه فهرست آن نیامده است. رساله‌ای نیز با عنوان «رساله النیابه»^{۳۰} در کتابخانه یوسف آقای قونیه وجود دارد که در فهرست صحافی چرم سوخته آن که با طرح شمسه و ترنج مذهب در متن سرخ و سرلوح تذهیب شده، ذکر نشده است.

مشکل بعدی عدم یکدستی در کاربرد اصطلاحات است. این مورد که بیشتر در عنوان و مؤلفان آثار در فهرست‌ها دیده می‌شود در حوزه توصیف فیزیکی کتب خطی مشهود است. این پراکندگی در فهرست‌های خطی کتابخانه‌های وابسته به یک وزارتخانه وجود دارد؛ مثلاً نام «عبدالقادر گیلانی» در فهرست نسخ خطی پایگاه اطلاعاتی ترکیه «عبدالقادر گیلانی» و در کتابخانه عمومی وحید پاشا به صورت «شیخ عبدالقادر گیلانی» آمده است. در عنوان کتب هم نمونه‌های زیادی از این عدم یکدستی دیده می‌شود؛ مثل «وسيله الاحمدیه الذریعه فی شرح تاریخ الحمدیه». همچنین در فهرست مذکور نام «بیرگیوی»^{۳۱} به یازده صورت ضبط شده است و نام «القونوی» به هفت صورت مختلف آمده است (ترکیته)^{۳۲}.

هر چند اطلاعاتی درباره آب‌نقش در بعضی فهرست‌ها

پیش‌گفته محسوب می‌شوند.

در پرتو این پیشرفت‌ها در ترکیه پیشنهادهایی چند که در حوزه کتابداری نسخ خطی و طرح‌های رقص‌سازی آنها می‌بایست مدنظر قرار بگیرد عبارتند از:

● نسخ خطی منابع ارزشمند و مهمی هستند که موجب غنای مراکز اطلاع‌رسانی دارنده آنها می‌شوند. نسخه‌های خطی باید به نحوی درست در اختیار پژوهشگران قرار گیرند و تحت شرایطی مناسب نگهداری شوند. به همین سبب توسعه خط‌مشی و سیاستی ملی برای این آثار که هر کدام یک حافظه تاریخی و اثری هنری محسوب می‌شوند امری ضروری است. سیاست و خط‌مشی مذکور باید از راهبردی ملی در زمینه فهرست‌نویسی، حفاظت، نگهداری و رقص‌سازی نسخ خطی که در مراکز گوناگون اطلاع‌رسانی در ترکیه نگهداری می‌شوند برخوردار باشد. خط‌مشی ملی باید پیش‌برنده و مجری قوانینی باشد که موجب کنترل نسخ خطی در کتابخانه‌های مرکزی و حفظ آنها به روش‌هایی مشابه و اقداماتی همانند گردد. جمع‌آوری منابع [خطی] در یک مرکز موجب اطمینان خاطر نسبت به فهرست‌نویسی حرفه‌ای، حفاظت، رقص‌سازی مناسب و ترمیم بر اساس ویژگی‌های اصیل نسخه خواهد شد.

● هر نسخه خطی در واقع مصنوع و محصولی تاریخی است که مضمون اطلاعاتی ارزشمندی در خود دارد. علاوه بر این آنها آثار مهمی در زمینه هنر هستند و نمونه‌هایی اصیل از هنرهایی چون خوشنویسی، تذهیب، مینیاتور، نقوش گوناگون و صحافی محسوب می‌شوند. فهرست‌ها باید اطلاعاتی درباره انواع ویژگی‌های زیباشناختی هنری نسخ خطی ارائه دهند. همچنین اطلاعات آبنقش باید در پیشینه‌های فهرست نوشته شود. آبنقش عاملی مهم برای معرفی چهره کاغذ نسخ خطی است و زمان تولید نسخه‌های بدون تاریخ را نشان می‌دهد. به همین سبب باید عناصر توصیفی همه ویژگی‌های فیزیکی نسخه خطی در فهرست‌ها ذکر شوند.

● به منظور درک ارزش‌های علمی و هنری نسخه‌های خطی ذکر اطلاعات مورد نیاز که فرد بتواند ارزیابی درست علمی و هنری در مورد منابعی داشته باشد در فهرست‌ها ضروری است. به همین سبب لازم است کتابداران و مسئولان مدیریت اطلاعات دانش و مهارت‌های ارزیابی، فهرست‌نویسی، رقص‌سازی، حفاظت و نگهداری نسخ خطی را دارا باشند. پس برنامه‌های آموزشی در حوزه کتابداری و مراکز اطلاع‌رسانی باید مورد بازنگری قرار بگیرد. برنامه‌های آموزشی حداقل باید شامل دوره‌هایی در خصوص حفاظت و مرمت نسخ خطی باشد.

● لازم است یک فایل مرجع و مستند علمی و واژه‌نامه‌ای در حوزه اصطلاحات نسخ خطی به‌منظور استانداردسازی و یک‌دست‌سازی عناصر توصیفی [کتاب‌شناختی] در پیشینه‌های فهرست و فهرست‌نویسی تولید و تدوین شود. همچنین باید نام مؤلفان و عناوین آثار خطی مستند و یک‌دست شوند و از پراکندگی انواع اسامی و عناوین جلوگیری به‌عمل آید. در مورد اصطلاحات

و عناصر توصیفی فیزیکی اثر نیز یک‌دستی وجود ندارد؛ مثلاً در مورد جلد لاک‌ی براق یکسان دو واژه مختلف «Lacquerd» و «Varnished» به‌کار می‌رود. بنابراین کاربرد یک مرجع و واژه‌نامه مستند در همه مراکز اطلاع‌رسانی نسخ خطی با افزوده‌ها و بازخوردهای مستمر [متخصصان] ضروری است.

پی‌نوشت‌ها

1. Cunbur
2. Ciy
3. Türk
4. ciğ
5. Binark
6. معمولاً جلدهای نفیس و پرکار مرصع‌نشان یا دارای کتیبه و آرایه‌های مهم متعلق به سلاطین و امرا بود. همچنین مطالعه انواع مواد به‌کاررفته و دقت در طرح‌ها و نقش و نگارها ما را با سیر تطور هنری آنها آشنا می‌سازد. م.
7. Aksu
8. Bayraktar
9. بسم‌له بر وزن فَعْلَکَه صورتِ مختصر عبارت مبارک «بسم الله الرحمن الرحیم» است. م. بر اساس تعالیم اسلام همه کارها باید با این عبارت آغاز شود تا سرانجامی نیکو داشته باشد.
10. Demiriz
11. Miniery of Cultuse and Tourism
12. Miffi
13. Www.yazmala.org
14. Türkiye
15. Ankara
16. Seyfettin Özege
17. Teknosa. (www.Teknosa.com)
18. IsTanbul
19. Ali Emiri Collection
20. Suna Iran Kiraç
21. Tanrisever
22. millet
23. Warld Memory Program
24. Memory
25. Evyap
26. Güneş
27. The Catalogue of manuscripts of Turkey Database.
28. Er-Risâletü, L-Nevrûziye
29. Ikdül-CüMan
30. Risâlat en-Niâbat
31. BirGivi, «Birgivi Mehmed Efendi», «Mehmed Al Birigivi», «Pir Ali Bigivi», «Birgivi Muhammad b. pir Ali, 981»
32. Türkite

هر نسخه خطی
در واقع مصنوع و
محصولی تاریخی
است که مضمون
اطلاعاتی ارزشمندی
در خود دارد. علاوه بر
این آنها آثار مهمی
در زمینه هنر هستند
و نمونه‌هایی اصیل
از هنرهایی چون
خوشنویسی، تذهیب،
مینیاتور، نقوش
گوناگون و صحافی
محسوب می‌شوند